

ASPECTUL VERBAL ÎN DIALECTUL MEGLENOROMÂN

NICOLAE SARAMANDU, MANUELA NEVACI

M e g l e n o r o m â n i i sunt urmașii populației romanizate din ținutul situat între Dunăre și Haemus, care se afla în contact teritorial atât cu populația romanizată din nordul Dunării, cât și cu populația romanizată din sudul Dunării (strămoșii istroromânilor și ai aromânilor). Așa se explică asemănările meglenoromânei, pe de o parte, cu dacoromâna (graiurile sudice) și, pe de altă parte, cu istroromâna și cu aromâna. După bătălia de la Lebunion (Tracia) din anul 1091, împăratul bizantin Alexios I Comnenul a colonizat în ținutul Megleniei (Macedonia) o parte din pecenegii făcuți prizonieri, împreună cu familiile lor. La scurtă vreme, într-un decret din anul 1094 al aceluiași împărat, se vorbește de vlahii din Meglenia, de unde rezultă că pecenegii colonizați fie erau amestecați cu români din ținuturile dunărene, fie au întâlnit vlahi existenți dinainte acolo. Meglenoromâna prezintă asemănări mai mari îndeosebi cu unele graiuri ale aromânei (de exemplu, graiul Moloviște și Gopeș), de unde rezultă că unii dintre strămoșii meglenoromânilor s-au deplasat spre sud împreună cu o parte dintre aromâni (Saramandu 2004: 28–29, 70 și notele 58, 59; Saramandu 2005: 21).

La începutul secolului XX, numărul meglenoromânilor era de 12 000–14 000. În urma dispersării lor, în locurile de baștină se găsesc, în prezent, numai 5 000 de meglenoromâni (Atanasov 2002: 11). La aceștia se adaugă cei stabiliți în România (Dobrogea, localitatea Cerna), unde numărul lor este de 3 000. Dacă îi adăugăm la aceștia pe cei răspândiți în diferite locuri, numărul meglenoromânilor se apropie de 10 000.

Față de aromâni, care cunosc o largă răspândire în Peninsula Balcanică, meglenoromânii se găsesc într-o arie restrânsă, regiunea Meglen (Macedonia), aflată, până la războaiele balcanice (1912–1913), în Imperiul Otoman. După Primul Război Mondial, când s-a stabilit granița între Grecia și Serbia, regiunea Meglen a fost integrată în statul grec, unde se găsesc în prezent cele mai multe din satele meglenoromâne. În urma schimbului de populație dintre Grecia și Turcia din deceniul al treilea al secolului XX, cei mai mulți dintre meglenoromânii din Nânta, care fuseseră islamizați cu două secole în urmă (Capidan 1925: 14–18), au fost duși în Turcia europeană (Kahl 1999: 22, 153 și harta 10). În aceeași perioadă, începând cu anul 1926, meglenoromâni din celelalte sate se stabilesc în România (Dobrogea); cei mai mulți dintre ei se găsesc astăzi în localitatea Cerna (jud. Tulcea) (Saramandu 2003: 14, 37).

FD, XXXIII, București, 2014, p. 123–129

Dialectul meglenoromân este vorbit de locuitorii câtorva sate din ținutul (regiunea) Meglen, situat în nordul Greciei și în R. Macedonia.

În **Grecia** meglenoromânii se află în localitățile Liumnița (*L'umniță*), Cupa (*Cúpă*), Oșini (*Oșin*), Birislav (*Birislăv*), Lundzini (*LunĖin*) și Țarnareca (*Țarnarēca*), stabilindu-se și în localitățile Axiúpolis (*Bōmiță*), Aridéa (*Sobótsko*), Gouménissa (*Guméngēa*), Kilkís (*Cucúș*), Polykastro, Edessa (*Vodéna*), Giannitsa (*Ianiță*), Salonic (Kahl 1999: 22, 149; Atanasov 2002: 6–12).

În **R. Macedonia** meglenoromânii sunt răspândiți în mai multe localități. Huma (*Úmă*), singura așezare meglenoromână rămasă în Serbia (azi R. Macedonia) după fixarea graniței cu Grecia (vezi *supra*), a fost aproape complet părăsită, cei mai mulți locuitori stabilindu-se în orașul Gevgelija (*Gevgēlia*), unde există, în prezent cei mai mulți meglenoromâni. Grupuri puțin numeroase de meglenoromâni (până la 20 de familii) se găsesc în localități învecinate acestui oraș: Gorničet (*Gurničēt*), Moin (*Muin*), Mrzenci (*Mărzēanți*), Bogorodica (*Buguródița*), precum și în Negotino, Veles, Dubrovo, Tetovo, Kavadarci [Cavadarți], Kičevo, Kočani; câteva zeci de familii s-au stabilit în Skopje. Nu se mai găsesc meglenoromâni în Konsko (*Conjsco*) și Sermenin, unde au fost atestați în trecut (Atanasov 2002: 6–12).

Având în vedere deosebirile de grai dintre localități situate în apropiere, într-un teritoriu nu prea întins, considerăm întemeiată presupunerea lui G. Weigand că meglenoromânii au venit în Meglen *treptat, la date diferite*: „Este chiar probabil că întreaga masă a vlahilor care trăiesc acum acolo [= în ținutul Caragiovei] s-a strâns la un loc, treptat. Satele complet izolate, din partea din vest, ar fi cele mai vechi, după care au urmat satele din partea de est” (Weigand 1892:55). Adăugăm că *această „masă a vlahilor” s-a așezat în Meglen venind nu dinspre est (nord-est) (regiunea munților Rodopi), cum a susținut, la un moment dat, Th. Capidan, ci dinspre vest (nord-vest)* (Saramandu 2004: 142).

În ceea ce privește verbul, la fel ca în celelalte dialecte, se păstrează cele patru conjugări din latină și categoriile gramaticale de *mod, timp, număr, persoană, diateză*. Sub influența limbilor slave, dialectul meglenoromân a dezvoltat categoria *aspectului*.

Aspectul este o categorie gramaticală a verbului, care arată felul în care este privită acțiunea sau starea exprimată de acesta din punctul de vedere al duratei, al gradului de realizare a acțiunii: „categorie gramaticală a verbului, în unele limbi (cum ar fi limbile slave), prin care se explică modul cum concepe vorbitorul procesul desemnat de verb. Principala opoziție de aspect este perfectiv (acțiune încheiată, terminată) / imperfectiv (acțiune în curs de desfășurare), la care se adaugă opoziții ca incoativ (proces privit din perspectiva începutului său) / terminativ sau rezultativ (proces privit din perspectiva rezultatului său), progresiv (proces ce se desfășoară prin creșteri graduale) / linear (proces cu desfășurare constantă), semelfactiv (acțiune realizată o singură dată) / iterativ (acțiune repetată), durativ (proces de lungă durată) / momentan sau punctual (proces de scurtă durată) etc. în limbile care posedă această categorie gramaticală, opozițiile de aspect se realizează prin mijloace gramaticale (prefixe, infixes etc.), cu ajutorul

căroră se formează, de la aceeași rădăcină, perechi de verbe ce se opun numai pe baza aspectului, în limba română, aspectul nu este considerat o categorie gramaticală de sine stătătoare a verbului” (DSL: 76).

După cum se știe, categoria gramaticală a aspectului verbal caracterizează grupul lingvistic slav. Deși ideea de aspect nu este necunoscută altor limbi, ea se exprimă – în limbile romanice, de exemplu – prin mijloace lexicale sau sintactice (construcții perifrastice). În limbile romanice, absența unor mijloace morfematice specializate care să redea nuanțele aspectuale și faptul că, indiferent de valoarea terminativă, nonterminativă marea majoritate a verbelor se combină cu toate timpurile gramaticale constituie o dovadă a deplasării de la aspectul gramatical la aspectul precumpănitor lexical (ELIR: 41). Astfel, limbile romanice folosesc diferite afixe pentru redarea anumitor valori aspectuale: prefixul *re-* apare în numeroase derivate ca marcă a iterativității (rom. *a reciti*, fr. *repeindre*).

Limba română, care a avut de-a lungul timpului contacte cu limbile slave, oferă un exemplu instructiv pentru studierea aspectului verbal. Româna nu cunoaște categoria gramaticală a aspectului verbal ca fenomen general. Dintre cele patru dialecte românești, numai două cunosc aspectul verbal exprimat prin afixe: este vorba de dialectele meglenoromân și istroromân, care au suferit o influență slavă mai puternică decât dialectele dacoromân și aromân. În dacoromână, aspectul verbal este cunoscut ca fenomen dialectal, întâlnindu-se numai în graiurile din Banat. În aceste graiuri, în urma contactului cu limba sârbă, unele verbe formează aspectul perfectiv cu ajutorul prefixelor *do-*, *pro-* și *ză-*. Forme perifrastice imperfective (durative, progresive) cu verbul *a fi* la perfect compus și gerunziul verbului de conjugat (*a fost mișcând*, *o fost făcând*), frecvente în limba veche, sunt întâlnite în Muntenia, Banat, Transilvania, Crișana, nordul Moldovei, și, izolat, în Maramureș.

Mult mai bine reprezentat este aspectul verbal în istroromână și în meglenoromână. În timp ce în istroromână fenomenul este recunoscut de multă vreme, pentru meglenoromână el a fost prezentat de Petar Atanasov (Atanasov 2002: 226–227), care stabilește opozițiile: imperfectiv–perfectiv (*tqârțiri* ‘a toarce’, *dutqârțiri* ‘a termina de tors’); imperfectiv–iterativ (*turnări* ‘a întoarce’, *printurnări* ‘a întoarce [ceva] de mai multe ori’); perfectiv–iterativ (*čucniri* ‘a bate o dată’, *zăčucniri* ‘a bate încontinuu’). Exemplele care ne stau la dispoziție dovedesc cu prisosință că meglenoromâna cunoaște și ea categoria gramaticală a aspectului verbal.

Categoria gramaticală a aspectului verbal s-a constituit în meglenoromână ca rezultat al influenței slave.

Procesul apariției aspectului verbal în meglenoromână comportă trei fraze:

- a) împrumutarea unor verbe prefixate slave, care aveau o valoare aspectuală;
- b) „analizarea” verbelor împrumutate de către vorbitorii bilingvi; această analiză s-a făcut atât la nivel semantic, cât și la nivelul structurii lexicale;

c) desprinderea prefixelor verbale cu valoare de aspect și atașarea lor la verbe de origine neslavă.

Acest proces este continuu, căci limbile slave constituie pentru meglenoromână o permanentă sursă de împrumut și, în același timp, un permanent „model” pentru formarea unor derivate verbale cu valoare aspectuală. Acest contact permanent și activ al meglenoromânilor cu limbile slave, unde există forme verbale echivalente, face ca delimitarea între formațiile interne și „traducerile” sau „calcurile” după formele slave să fie o operație dificilă.

Categoria aspectului s-a constituit în dialectul meglenoromân în urma împrumutării din limbile slave a unor verbe care exprimau aspectul; prin analiza formelor verbale împrumutate de către vorbitorii bilingvi, s-au desprins prefixele verbale de aspect, care s-au putut atașa apoi – adesea, în urma calculului după forme slave – și la verbe de origine neslavă. Categoria *aspectului* nu este recunoscută ca atare de Th. Capidan, care se ocupă de verbele prefixate la derivare, în cadrul capitolului *Formarea cuvintelor* (cf. Capidan 1925: 195–202). Din expunerea autorului rezultă, însă, clar că unele prefixe servesc la exprimarea opoziției de aspect la verbe. Lucrările ulterioare, bazate pe monografia lui Th. Capidan, nu rețin nici ele problema aspectului în meglenoromână. A. Kovačec (Kovačec 1971: 123) consideră că istroromâna este singurul dialect românesc (și romanic) care cunoaște categoria aspectului la verbe.

Spre deosebire de istroromână, unde opozițiile de aspect pot fi marcate și prin alte mijloace (sufixe, schimbarea tipului de conjugare) (Pușcariu 1926: 210; Kovačec 1971: 123–130), în meglenoromână categoria aspectului se realizează numai prin prefixe.

Prefixele folosite pentru exprimarea aspectului în meglenoromână sunt: origine slavă: *du-*, *iz-* (*is-*), *nă-*, *pri-*, *pru-*, *pu-*, *răs-*, și *ză-*. Sensurile cu care se folosesc aceste prefixe în meglenoromână se regăsesc în limbile slave actuale (Nevaci 2013: 69):

du- arată că acțiunea exprimată de verb este dusă până la sfârșit: *dubǵá*® ‘beau până la ultima picătură’, *dudár* ‘termin de făcut’, *dumănânc* ‘mănânc tot’;

iz- arată că acțiunea exprimată de verb este situată peste tot: *izdún* ‘adun de peste tot’, *izúng* ‘ung peste tot’, *izvéd* ‘văd, mă uit peste tot’;

nă- întărește ideea exprimată de verb sau arată că acțiunea este făcută până la saturație: *nămânânc* ‘mănânc bine’, *năvéd* ‘mă satur de privit’;

pri- arată repetarea acțiunii exprimate de verb: *pridár* ‘fac din nou’, *primări* ‘mă mărit din nou’, *pricóc* ‘coc prea mult’;

pru- marchează momentul inițial al acțiunii sau faptul că acțiunea se efectuează pentru prima dată: *prucfnt* ‘încep să cânt, cânt pentru prima oară’, *prudórm* ‘încep să dorm, ațipesc’, *pruvéd* ‘încep să văd’;

pu- arată că acțiunea se realizează în măsură limitată, pentru scurt timp: *pucát* ‘mă uit puțin, în treacăt’, *putréc* ‘trec pentru scurt timp’, *putórn* (fig.) ‘răspund în doi peri, obraznic’;

Aspectul verbal în meglenoromână prezintă câteva particularități care arată că el nu se identifică în întregime cu fenomenul similar din limbile slave.

Astfel, în meglenoromână, se întâlnesc derivate verbale cu valoare aspectuală formate cu următoarele prefixe: *du-* (<sl. *do-*), *iz-* (*is-*) (<sl. *uz-*), *nă-* (<sl. *na-*), *pri-* (<sl. *ppe*), *pru-* (<sl. *pro-*), *pu-* (<sl. *po-*), *răz-* (<sl. *raz-*) și *ză-* (<sl. *za-*). Lipsesc prefixe ca *nad-*, *od-*, *pred-*, *pru-*, *c(o)-*. Este lesne de observat că au pătruns în meglenoromână prefixele verbale care sunt mai productive chiar în limbile slave.

O altă particularitate o constituie faptul că, în meglenoromână, prefixele verbale de aspect nu se folosesc și independent, ca prepoziții, așa cum se întâmplă, de obicei, în limbile slave. Ca prepoziții se folosesc cuvinte moștenite din latină: *la*, *di*, *pri*, *sub*, *tri* (*tră*) etc.

În ceea ce privește valorile exprimate de prefixele verbale, acestea sunt, în general, cele cunoscute și limbilor slave. Numărul derivatelor cu prefixe verbale este, însă, mai mic în meglenoromână decât în limbile slave.

O analiză atentă a verbelor prefixate arată că, în marea majoritate a cazurilor, formele din meglenoromână au corespondent în limbile slave (în primul rând în macedoneană și în bulgară). Acest fapt creează impresia că formele meglenoromâne au fost „traduse” sau „calchiate” după limbile slave de către vorbitorii bilingvi și ne împiedică să avem o imagine reală asupra productivității fenomenului în meglenoromână.

Iată câteva exemple: *dubeáu* – mac. *dónue* (bg. *допня*), *dudár* – mac. *dónprabu*, *izvéd* – mac. *úzgleda* (bg. *изгледам*), *nătănânc* – mac. *nájade* (bg. *наям*), *mi primărit* – mac. *ce přémažju*, *printörn* – mac. *prébrtu*, *prucfnt* – mac. *prónee*, *pruvéd* – mac. *prógléda* (bg. *прогледам*), *putörn* – mac. *nóbrtu*, *mi pudardic* – mac. *ce nódigna*, *răzdáu* – mac. *rázdađe* (bg. *раздам*), *răzjóc* – mac. *rázigrá* (bg. *разиграя*), *mi zăbucúr* – mac. *ce zaráduba* (bg. *зарáдам ce*), *zăplfng* – mac. *záplare* (bg. *заплара*), *zăling* – mac. *záližje* (bg. *залижа*) etc.

Este adevărat, însă, că, în cazuri foarte rare, corespondentul în limbile slave lipsește, de exemplu, de la *mi burfš* – mac. *doru ce* (bg. *доря ce*) există în meglenoromână derivate ca *răzburfš* și *zăburfš*, care nu apar în limbile slave.

La cele de mai sus adăugăm că meglenoromâna marchează categoria aspectului verbal numai cu ajutorul *prefixelor*, nu și cu sufixe. Verbul prefixat, care are *valoare perfectivă*, reprezintă termenul „marcat” în raport cu verbul de bază (neprefixat), care are valoare *neperfectivă*.

Cu toate acestea, în meglenoromână se întâlnesc câteva perechi de verbe în care valoarea perfectivă este exprimată cu ajutorul infixului *-n-* (cf. mac. *n(e)*): *budăiés* (cf. mac. *bode* – *бодна*), *čucăiés-čucnés* (cf. mac. *čuка* – *чукне*, bg. *чукам* – *чукна*), *čărcătés* – *čăpnés* (cf. mac. *ченка* – *ченне*, bg. *ченкам*), *vičăiés* – *vičnés* (cf. mac. *buka* – *bukне*, bg. *bukam* – *bukна*).

Aceste perechi de verbe au fost, însă, împrumutate ca atare din limbile slave, fenomenul nefiind productiv în meglenoromână: la verbe de origine neslavă (de origine latină, de exemplu), infixul *-n-* nu apare.

La fel ca limbile slave, meglenoromâna cunoaște și forme verbale cu dublă prefixare: al doilea prefix întărește ideea exprimată de verbul deja prefixat sau îi adaugă o nuanță în plus; de exemplu: *prinămânc* ‘mănânc mai mult decât trebuie’, *prizăzburăsc* ‘încep să vorbesc din nou’, *zăpruvéd* ‘încep să văd puțin’, *zăpucát* ‘mă uit puțin’ etc.

Existența aspectului verbal în meglenoromână a fost semnalată de Blaže Koneski în lucrarea *Историја на македонскиот јазук* (Koneski 1967, p. 171). Blaže Koneski constată întărirea productivității prefixelor în macedoneană încă din secolul al XV-lea.

La cele spuse de Koneski, adăugăm că limba română oferă și alte exemple instructive în acest sens. Astfel, după părerea noastră, nu este exclus ca întărirea productivității anumitor prefixe în limbile sud-slave să se explice prin existența în latină (și, implicit, în română) a unor prefixe asemănătoare ca formă și ca sens: de exemplu lat. *per-* (sl. *πpe*), lat. *ex-* > rom. *s-* (sl. *c-*) etc.

Româna cunoaște derivate cu aceste prefixe, care nu au un corespondent în limbile slave, ceea ce arată că fenomenul a fost moștenit din latină: de exemplu cuvântului rom. *zvântura* îi corespunde în limbile sud-slave un verb nederivat: mac. *bempee*, *bempēja*, sb. *vetriti*. Rezultă că, într-o perioadă îndepărtată, româna, în calitate de limbă romanică, a putut constitui un model pentru unele dialecte slave în ceea ce privește utilizarea prefixelor. De această chestiune se leagă, de altfel, și marea extensiune pe care au luat-o construcțiile analitice cu prepoziții în limbile sud-slave, în special în macedoneană și în bulgară (Saramandu, Nevaci 2013: 152–153).

Studierea raporturilor lingvistice dintre dialectele românești din Peninsula Balcanică și limbile sud-slave pune în evidență influențe reciproce, care ajută la mai buna cunoaștere atât a istoriei limbii române cât și a istoriei limbilor slave de sud.

BIBLIOGRAFIE

Atanasov 2002	– Petar Atanasov, <i>Meglenoromâna astăzi</i> , București.
Capidan 1925	– Th. Capidan, <i>Meglenoromâni</i> , I. <i>Istoria și graiul lor</i> , București.
Capidan 1935	– Th. Capidan, <i>Meglenoromâni</i> , III. <i>Dicționar meglenoromân</i> , București.
DSL	– Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călărășu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană-Dindelegan, <i>Dicționar general de științe. Științe ale limbii</i> , București, 1997.
ELIR	– Sala, Marius (coord.), <i>Enciclopedia limbilor romanice</i> , București, 1989.
Kahl, 1999	– Thede Khal, <i>Ethnizität und räumliche Verteilung der Aromunen in Südosteuropa</i> , Münster.
Koneski 1967	– Blaže Koneski, <i>Историја на македонскиот јазук</i> , Skopje.
Kovačec 1971	– August, Kovačec, <i>Descrierea istroromânei actuale</i> , București.
Nevaci 2013	– Manuela Nevaci, <i>Dialectele aromân și meglenoromân. Studiu sincron</i> , București.

- Pușcariu 1926 – Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, II, București.
Saramandu 1988 – Nicolae Saramandu, *Harta graiurilor aromâne și meglenoromâne din Peninsula Balcanică*, în SCL, XXXIX, nr. 3, p. 225–245.
Saramandu 2003 – Nicolae Saramandu, *Studii aromâne și meglenoromâne*, Constanța.
Saramandu 2004 – Nicolae Saramandu, *Romanitatea orientală*, București.
Saramandu 2005 – Nicolae Saramandu, *Originea dialectelor românești (pe baza surselor istorice)*, București.
Saramandu, Nevaci 2013 – Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci *Sinteze de dialectologie română*, București.
Weigand 1892 – Gustav Weigand, *Vlacho-Meglen. Eine ethnographisch-philologische Untersuchung*, Leipzig.

L'ASPECT VERBAL DANS LE DIALECTE MÉGLÉNO-ROUMAIN

RÉSUMÉ

Les auteurs s'occupent de l'aspect verbal dans le mégléno-roumain. Cette catégorie grammaticale caractérise également le mégléno-roumain et l'istro-roumain, les dialectes roumains les plus influencés par les langues slaves. Par conséquent on a suivi les préfixes utilisés pour la réalisation de l'aspect verbal, en soulignant le fait que les verbes préfixés signalés ont des correspondants dans les langues slaves voisines.

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române